

Dariusz Kupisz

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
e-mail: dariusz.kupisz@mail.umcs.pl

ORCID: 0000-0002-9912-944x

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.16

Akta sejmikowe jako źródła do historii staropolskiej wojskowości

ABSTRAKT

W ostatnich latach na rynku wydawniczym pojawiło się wiele wydawnictw zawierających akta sejmikowe z XVI–XVIII w., a nad kolejnymi pracują zespoły badawcze z kilku ośrodków naukowych. Instrukcje poselskie na sejm oraz inne uchwały sejmików ziemskich są jednym z podstawowych źródeł dla badania wielu aspektów życia społeczno-politycznego szlacheckiej Rzeczypospolitej. Wykorzystują je także historycy wojskowości, powstaje jednak pytanie czy wydawcy tego typu źródeł zamieszczają cały interesujący ich materiał, związany z działalnością sejmiku. Z drugiej strony, można zadać pytanie, czy ci pierwsi sięgają do akt sejmikowych i potrafią je wykorzystać w badaniach nad staropolską wojskowością. W tym przypadku chodzi o zaprezentowanie wartości publikowanych akt sejmikowych w badaniach nad różnymi aspektami funkcjonowania armii koronnej i litewskiej, i życia żołnierskiego. Ich fundamentalne znaczenie dla ukazania mechanizmów funkcjonowania pospolitego ruszenia wydaje się oczywiste, ale czy warto po nie sięgać, badając problemy związane z funkcjonowaniem wojska kwarcianego lub komputowego? Autor artykułu stara się poddać analizie również zakres materiału zamieszczanego w publikowanych zbiorach akt sejmikowych. Chodzi o próbę oceny, czy źródła powiązane z działalnością sejmiku na polu wojskowości są w nich kompletne, czy też badacze opracowujące owe wydawnictwa pomijają pewne materiały, które mogą być ważne dla badaczy staropolskiej wojskowości.

Sejmik Records as Sources for the History of the Old-Polish Military Science

ABSTRACT

In recent years, many publications presenting the records of sejmiks (regional assemblies in the Polish-Lithuanian Commonwealth) from the sixteenth-eighteenth centuries have appeared on the publishing market, and teams of historians from several research centres are working on new ones. Instructions for deputies to the Sejm and other resolutions of sejmiks are the fundamental sources for studying many aspects of the social and political life of the noble Commonwealth. Also, military historians use this type of source. However, the question arises whether the publishers of such sources include all the material related to the activity of the sejmik that would be of interest to researchers of martial history. On the other hand, a question can be asked whether they reach for sejmik records and can use them in their research into Old-Polish military science. In this case, the aim is to present the value of published sejmik records in studies of various aspects of the functioning of the Crown and Lithuanian armies and soldier life. Their fundamental importance for showing the mechanisms of the functioning of the noble levy (Polish. *pospolite ruszenie*, i.e. mass national conscription) seems obvious, but is it worth using them when researching problems related to the functioning of the so-called quarter army (Polish: *wojsko kwarciane*) or the comput army (Polish: *wojsko komputowe*)? The author also tries to analyse the scope of the material contained in published collections of sejmiks records. The purpose is to assess whether the sources related to the sejmiks' activities in military matters are complete or whether the researchers compiling and editing these publications omit certain materials which may be important to historians of Old-Polish military science.

Słowa kluczowe: sejmik, wojskowość staropolska, edycje źródeł

Key words: sejmik, Old-Polish military science, source editions

Problematyka edycji akt sejmikowych doczekała się już wielu rozpraw, a same edycje wielu recenzji¹. Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na jeden z aspektów szczegółowych tych wydawnictw, tj. na ile publikowane od XIX w. akta sejmikowe mogą być przydatne do badań nad staropolską wojskowością. Warto się również zastanowić nad zakresem materiału źródłowego dotyczącego tych kwestii, zamieszczanego dotąd w zbiorach opracowanych naukowo i wydanych drukiem uchwał sejmikowych. Chodzi o próbę oceny, czy

¹ K. Łopatecki, *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. 14 z. 2, s. 9-43.

źródła powiązane z działalnością sejmiku na polu wojskowości są w nich kompletne, czy też badacze opracowujący owe wydawnictwa pomijają pewne materiały, uznając je za mało związane z działalnością samorządu szlacheckiego.

Podstawowym rodzajem źródeł w publikowanych aktach sejmików ziemskich są lauda oraz instrukcje poselskie. Te ostatnie, odzwierciedlają m.in. stosunek szlachty do ogólnie rozumianego zagadnienia wojny i pokoju oraz projektów reform wojskowych, toteż wykorzystywano je już w tym zakresie w polskiej historiografii². Sejmiki niejednokrotnie próbowały ingerować w liczebność oraz strukturę armii koronnej, domagając się powiększenia lub pomniejszenia konkretnych formacji. Stałym obiektem zainteresowania szlachty była np. piechota wybraniecka, jej liczebność i wartość bojowa, a w pewnych okresach także liczebność gwardii królewskiej i kozaków zaporoskich. Na ich forum dyskutowano o utrzymaniu artylerii, arsenałów, twierdz, potrzebie budowy fлотy i zasadności zaciągania cudzoziemców do polskiego i litewskiego wojska³.

Zarówno w instrukcjach, jak i w laudach odnajdziemy ponadto wiele informacji o konkretnych jednostkach lub żołnierzach. Są nimi m.in. sprawy wynagrodzenia zasług na polu walki, zrekompensowania strat poniesionych podczas kampanii, wsparcia po powrocie z niewoli. Akta sejmikowe są również punktem wyjścia do badań nad relacjami wojska ze społeczeństwem, zawierającym opinie sejmikujących na temat postawy armii, dowódców, narzekania na konfederacje wojskowe, brak dyscypliny, łupiestwa żołnierskie i inne nadużycia, co również było niejednokrotnie przedmiotem badań⁴. Wszystkie przytoczone

² J. Dziegielewski, *Pokój i wojna w opinii szlachty Rzeczypospolitej czasów Władysława IV*, [w:] *Kultura, polityka, dyplomacja. Studia ofiarowane Profesorowi Jaremi Maciszewskiemu w sześćdziesiątą rocznicę Jego urodzin*, red. A. Bartnicki, Warszawa 1990, s. 131-140; J. Dworzaczkowa, *Sprawy wojska na sejmikach wielkopolskich w latach 1648-1661*, [w:] *Pax et Bellum*, red. K. Olejnik, Poznań 1993, s. 55-64.

³ Niektóre monografie sejmików zawierają rozdział poświęcony wojskowości, gdzie na podstawie akt sejmikowych omawia się stosunek szlachty do zasygnalizowanych tu zagadnień, por. np. M. Ujma, *Sejmik lubelski 1572-1696*, Warszawa 2003, s. 171-174; A. Król, *Sejmiki ziem lwowskiej, przemyskiej i sanockiej w Sądowej Wiszni za panowania Wazów (1587-1668)*, Przemysł 2018, s. 355-364; Przeciw nadmiernej liczbie cudzoziemców w armii z reguły protestowano, por. M. Nagielski, *Opinia szlachecka o gwardii królewskiej w latach 1632-1668*, „Kwartalnik Historyczny” 1985, t. 32, z. 3, s. 549-576; A. Gajewski, *Szlachta koronna wobec autoramentu cudzoziemskiego w świetle dokumentów sejmikowych z lat 1654-1667*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2020, t. 17, nr 2, s. 139-155; B. Staręgowski, *Samorząd szlachecki województw poznańskiego i kaliskiego wobec cudzoziemskich żołnierzy i oficerów w wojsku powiatowym podczas panowania Jana Kazimierza (1648-1668)*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2019, t. 50, z. 3, s. 43-64; E. Opaliński, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587-1652: system parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1995, s. 193, 198-199, 208.

⁴ Pisali o tym m.in. T. Srogosz, *Żołnierz swawolny. Z dziejów obyczajów armii koronnej w XVII wieku*, Warszawa 2010; D. Kupisz, *Mieszkańcy województwa lubelskiego a wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej w latach 1702-1717*, [w:] *Spółeczeństwo a wojsko*, red. I. Dacka-Górzyńska, M. Nagielski, A. Karpiński, *Spółeczeństwo staropolskie, Seria Nova*, t. 4, Warszawa 2015, s. 211-240. W obydwu opracowaniach obszerna literatura przedmiotu.

tu informacje, które możemy pozyskać z akt sejmikowych, dotyczą zarówno żołnierzy i dowódców formacji samorządowych, wojska kwarcianego, kompurowego, a także oddziałów prywatnych i wolontarskich (ochotniczych).

Warto również zwrócić uwagę na zamieszczane w publikowanych aktach sejmikowych materiały, związane z kontaktami pomiędzy wojskiem koronnym i litewskim a sejmikującą szlachtą. W laudach znajdziemy informacje o pojawiających się na sejmikach deputatach różnych chorągwi, posłach od hetmanów, od skonfederowanego wojska, itp. Z drugiej strony, odnajdziemy wzmianki o posłach z sejmiku do króla, hetmanów, dowódców niższego szczebla, podskarbach i innych osób, posyłanych w związku ze sprawami wojska⁵.

Z omówionymi powyżej poselstwami, związana była zazwyczaj korespondencja. Mamy tu więc listy posyłane na sejmiki lub z sejmików, a ich adresatami lub nadawcami są król, jako naczelny wódz, hetmani, regimentarze i inni dowódcy, a także marszałkowie konfederacji wojskowych. Jak ważnym źródłem są tu owe listy oraz wszelkie inne materiały związane z działalnością sejmików, wskazuje choćby praca Przemysława Gawrona, poświęcona urzędowi hetmana koronnego. Wzajemnym oddziaływaniom hetmanów i sejmików ziemskich poświęcono tam cały, obszerny rozdział⁶.

Należy również zwrócić uwagę na źródła dotyczące kontaktów sejmików z podskarbimi koronnymi i litewskimi, bowiem koszty utrzymania armii pochłaniały wówczas większą część budżetu państwa. Zresztą, korespondencja związana z działalnością sejmiku, a poruszająca sprawy wojska, mogła być prowadzona ze wszystkimi urzędnikami i dygnitarzami (świeckimi i duchownymi). Wystarczy wspomnieć o częstych pismach i poselstwach z sejmików z prośbą o interwencję chroniącą przed łupiestwami oddziałów wojskowych, posyłanych nie tylko do hetmanów, lecz i biskupów. Trzeba jednak zauważyć, że kwestia zamieszczania owej korespondencji w opracowanych i wydanych drukiem aktach sejmikowych wygląda bardzo różnie. W wielu starszych wydawnictwach pomijano listy posyłane na sejmiki przez dowódców niższego szczebla, np. rotmistrzów, choć równocześnie publikowano listy hetmanów i innych dygnitarzy⁷. Oczywiście zdarza się, że nie znajdziemy w nich także

5 W. Kriegseisen określał to mianem „dyplomacji sejmikowej”, por. Idem, *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669–1717*, Warszawa 1989, s. 91–100.

6 P. Gawron, *Hetman koronny w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej w latach 1581–1646*, Warszawa 2010, s. 203–291.

7 Chodzi tu przede wszystkim o wcześniejsze edycje, jak lauda sejmikowe województwa ruskiego. Nie znalazł się w nich np. List rotmistrza tamtejszej chorągwi powiatowej, Konstantego Belzeckiego na sejmik ziemi halickiej, obóz pod Żwańcem 11 października 1653 r., Centralnij Deržavnij Istoričnij Archiv Ukraïni, m. L'viv (dalej: CDIAUL), fond 5, opys 1, sprava 145, s. 1365–1367, por. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie* (dalej: AGZ), t. 24, *Lauda sejmikowe halickie 1575–1695*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1931.

wielu listów ważnych urzędników, co może czasami wynikać z faktu, że ich po prostu nie odnaleziono⁸.

Podatki na utrzymanie armii koronnej i litewskiej były zawsze jedną z najistotniejszych kwestii podejmowanych na obradach sejmików ziemskich⁹. Ważną cezurą jest tu jednak rok 1652, w którym to wprowadzono system repartycji. W jego ramach podskarbiowie wystawiali asygnaty dla jednostek wojskowych, kierujące je po należny żołd wprost do poborców określonych ziem, województw, czy powiatów. W ciągu lat, ustalił się system przydzielania im na stałe pewnych oddziałów, co usankcjonowano ustawą Sejmu Niemego z 1717 r.¹⁰ Z tego tytułu, akta sejmikowe są dla II poł. XVII w. i początków XVIII w. podstawowym źródłem, pozwalającym badać stan opłacania armii. Stosowne uchwały, postulaty deputatów jednostek, itp. odnajdziemy oczywiście również w laudach sejmikowych. Najcenniejszymi dokumentami są tu jednak asygnaty wystawiane oddziałom jazdy i piechoty przez podskarbiów, marszałków sejmikowych, asygnaty i kwity tychże dla poborców oraz kwity dystrybucji podatków uchwalanych na sejmikach i rozliczenia sejmików z państwowymi jednostkami wojskowymi. Pierwsze ze wspomnianych źródeł nie są publikowane w aktach w ogóle, natomiast pozostałe są dopiero od niedawna uwzględniane przez niektórych wydawców akt sejmikowych¹¹, co należy przyjąć z uznaniem.

Kolejnym rodzajem źródeł, publikowanym wraz z laudami oraz instrukcjami sejmikowymi są uniwersały, związane z działalnością samorządu szlacheckiego. Wydawał je zarówno monarcha, jak i wszyscy wymienieni powyżej dygnitarze, urzędnicy i dowódcy, w tym także marszałkowie konfederacji wojskowych¹². Zakres treści związanych z wojskiem w owych uniwersałach jest niezmiernie szeroki, a artykuł nie ma na celu ich prezentacji. Wiele z nich pomija się jednak w wydawnictwach, jak choćby uniwersały do oddziałów wojska koronnego, nakazujące im opuszczenie określonych województw lub dóbr. Tymczasem można odnaleźć ich bardzo wiele w różnych zespołach źródeł z XVI–XVIII w.

⁸ Przykładem jest tu np.: List wojewody krakowskiego na sejmik przedsejmowy w Proszowicach, w Družbaku 22 sierpnia 1639, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku, rkps 1317, s. 676-680, pominięty w wydanych aktach sejmikowych województwa krakowskiego, por. *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 2, cz. I: 1621–1648, wyd. A. Przyboś, Kraków 1953.

⁹ I. Kaniewski, *Sejmiki koronne wobec problemów wewnętrznych Rzeczypospolitej za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1669–1673)*, Katowice 2014, s. 496.

¹⁰ J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Oświęcim 2010, s. 247.

¹¹ W aktach sejmikowych województwa krakowskiego zaczęto je umieszczać w zasadzie dopiero w tomie piątym, zob. *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 5, (1681–1696), wyd. A. Przyboś, Wrocław – Warszawa – Kraków 1984, s. 82-83, 143-153. Kwity poborców uwzględniają ostatnio również wydawcy akt sejmiku średzkiego, por. np. *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej i A. Kamiński, Poznań 2018, s. 118-119.

¹² Uniwersał Adama Ostrzyckiego, marszałka związku wojskowego, do województwa krakowskiego z obozu pod Mogiłą 30 lipca 1665 r., *Akta sejmikowe województwa krakowskiego* (dalej: ASWK), t. 3, (1661–1673), wyd. A. Przyboś, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963, s. 109-110.

Z pozoru wydają się one niezwiązane z działalnością sejmików, ale niektóre z nich mogły zostać wyekspediowane jako efekt zabiegów zgromadzonej na sejmiku szlachty. Stwierdzenie tego faktu wymagałoby jednak analizy źródłowej, stąd zapewne nie są one, z nielicznymi wyjątkami, zamieszczane w publikacjach akt sejmikowych¹³. Uniwersały ostrzegające szlachtę o różnego rodzaju niebezpieczeństwach nie są również przedmiotem edycji, podobnie jak wiele podobnych ostrzeżeń, zawiadamiających mieszkańców różnych ziem Rzeczypospolitej o możliwości zwołania pospolitego ruszenia¹⁴. Oczywiście kwestią dyskusyjną jest, czy wszystkie z nich można powiązać z konkretnym sejmikiem.

Materiały związane z działalnością samorządu szlacheckiego są niezbędne przede wszystkim do ukazania wszelkich mechanizmów związanych z formacjami zbrojnymi, organizowanymi na podstawie uchwał sejmiku przez jego funkcjonariuszy: pospolitym ruszeniem, zaciężnym wojskiem powiatowym i wyprawami z dóbr (łanowymi, bądź dymowymi)¹⁵.

Jeśli chodzi o pospolite ruszenie, to należy stwierdzić, że wszystkie wydane dotąd tomy akt sejmikowych zawierają lauda sejmików zwoływanych przed wyprawą, nazwanych ostatnio przez Leszka A. Wierzbickiego mobilizacyjnymi. Integralną częścią akt sejmikowych są również zamieszczane w nich uchwały sejmików, określanych mianem ekspedycyjnych. Organizowano je w trakcie pospolitego ruszenia, przy okazji popisu, oczekiwania na wymarsz do obozu, w obozie lub podczas powrotu szlachty do domów¹⁶. Szczególnie istotne są tu sejmiki mobilizacyjne oraz odbywane przy popisach odprowadzanych przed wyruszeniem do obozu. Na tego typu zjazdach szlachta podejmowała decyzje związane z organizacją wyprawy, w tym wyborem dowódców, sędziów

¹³ Uniwersał Jana Leszczyńskiego kanclerza wielkiego koronnego..., do wojska znajdującego się w Wielkopolsce z 1676 r., *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695...*, s. 38–39. Leszczyński wydał uniwersał jako odpowiedzialny za bezpieczeństwo prowincji starosta generalny, na prośbę sejmiku, co zapewne wzięli pod uwagę wydawcy źródeł.

¹⁴ Wystarczy skonfrontować akta sejmikowe województwa krakowskiego z księgami grodzkimi krakowskimi. W ASWK, t. 2, cz. I, nie znalazły się np. liczne uniwersały Zygmunta III i pułkownika zaciągów powiatowych Jana Zebrzydowskiego do szlachty wydane w roku 1624, por. Archiwum Narodowe w Krakowie, Księgi Grodzkie Krakowskie, Relacje, sygn. 49, s. 701–702, 929, 1084–1085, 1123, 1296.

¹⁵ Na fundamentalne znaczenie akt sejmikowych w tym zakresie wskazywali: D. Kupisz, *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008, s. 17–18; Idem, *Wyprawy żołnierza łanowego w Koronie w czasach Jana Kazimierza*, Warszawa 2018, s. 9–10; L.A. Wierzbicki, *Pospolite ruszenie w Polsce w drugiej połowie XVII wieku. Ostatnie wyprawy z lat 1670–1672*, Lublin 2011, s. 311–347; B. Staregowski, *Formacje zbrojne samorządu szlacheckiego województw poznańskiego i kaliskiego w okresie panowania Jana Kazimierza (1648–1668)*, Warszawa – Bellerive-sur-Allier 2022, s. 15–16; K. Hahn, *Pospolite ruszenie wedle uchwał sejmikowych ruskich od XVI do XVIII wieku*, Lwów 1928, s. 3–89.

¹⁶ L.A. Wierzbicki, op. cit., s. 335.

i innych urzędników, porządkiem przemarszu, bezpieczeństwem pozostawianych domów, itp.¹⁷

Nieodzownym źródłem, pozwalającym badać skład i liczebność pospolitego ruszenia są rejestry z popisów, przeprowadzanych po jego zwołaniu. Wydawcom akt sejmikowych województwa ruskiego zdarzało się je czasem pomijać¹⁸. Z zadowoleniem należy więc przyjąć, że obecnie, są one zamieszczane niemal we wszystkich omawianych tu wydawnictwach źródłowych¹⁹. Podobnie wygląda kwestia rejestrów osób, które stawały się na okazowania, czyli przeglądy gotowości bojowej organizowane na mocy konstytucji z 1607 r. w czasach pokoju.

Nieco inaczej wydawcy odnoszą się do wici, bez wydania których nie można było zwołać szlachty na wyprawę. Rozsyłał je król, w okresie bezkrólewia interreks, a w nadzwyczajnych okolicznościach hetmani. W przypadku lokalnego pospolitego ruszenia, stosowne uniwersały wydawali miejscowi urzędnicy. Franciszek Kluczycki w opublikowanych przez siebie laudach ziemi dobrzyńskiej zamieszczał je w całości, natomiast Adolf Pawiński pominął w laudach ziemi kujawskiej wszelkie uniwersały²⁰, a więc także wici na pospolite ruszenie. W publikowanych w okresie międzywojennym laudach sejmikowych województwa ruskiego zamieszczano pełne teksty tych uniwersałów na pospolite ruszenie, które wydali lokalni urzędnicy²¹, pominięto natomiast zupełnie wici królewskie, odnoszące się do *expeditio generalis*. Być może wydawcy uznali, że nie ma takiej potrzeby, bowiem wykaz tych ostatnich znalazł się wśród innych dokumentów, umieszczonych w układzie chronologicznym w dziesiątym tomie *Akt grodzkich i ziemskich*²². Jest to jedynie wykaz bez treści, a nawet streszczeń dokumentów.

¹⁷ Sejmik przed pospolitym ruszeniem w Chełmie 9 maja 1651 r., *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668*, oprac. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013, s. 306–309.

¹⁸ W edycji akt sejmikowych ziemi halickiej odnotowano np. jedynie wzmiankę o rejestrze pospolitaków ziemi halickiej z 27 października 1670 r., AGZ, t. t. 25, *Lauda sejmikowe halickie 1575–1695*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1931, s. 313, podczas gdy w księdze grodzkiej, z której korzystali wydawcy, znajduje się spis wszystkich, którzy stawili się na miejsce popisu, por. CDIAUL, fond 5, opys 1, sprawa 169, s. 1745–1757.

¹⁹ Rejestr pospolitego ruszenia powiatu nakielskiego pod Kraśnikiem z 23 października 1621 r., *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego*, wyd. W. Dworzaczek, t. 1, cz. I: 1572–1616, Poznań 1957, t. 1, cz. II: 1616–1632, Poznań 196, s. 113–115; *Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej i A. Kamiński, Poznań 2018, s. 249–260, tu z kolei rejestry 4 chorągwi pospolitego ruszenia województwa poznańskiego i kaliskiego w obozie pod Łowiczem w 1670 r.

²⁰ *Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1887; *Dzieje ziemi kujawskiej oraz akta historyczne do nich służące*, wyd. A. Pawiński, t. 2, *Lauda i instrukcje 1572–1674*, Warszawa 1888.

²¹ Np. uniwersał pułkownika pospolitego ruszenia ziemi halickiej do szlachty trembowelskiej z 26 maja 1656 r., AGZ, t. t. 25, *Lauda sejmikowe halickie 1575–1695...*, s. 124–125; Uniwersał podkomorzego sanockiego z 18 października 1676 r., ibidem, t. 22, s. 65; Uniwersał królewski, zapowiadający pospolite ruszenie przeciw Moskwie, Warszawa 5 czerwca 1660 r., ibidem, s. 14–15 i zwołujący je z 16 sierpnia 1660, ibidem s. 18–19.

²² Por. Wici Jana Kazimierza z okresu wyprawy zborowskiej, AGZ, t. 10, Lwów 1884, s. 261.

Od czasu wydania pierwszych tomów akt sejmiku województwa krakowskiego, zarówno wici na pospolite ruszenie lokalne jak i generalne, zagościły na stałe na kartach wydawnictw. Nie są one wyróżniane numerami głównymi, jako odrębne pozycje, co praktykowano w laudach ruskich. Umieszcza się je przed tekstami: uchwał sejmików poprzedzających pospolite ruszenie, popisów szlachty zebranej po wydaniu wici lub uchwał zjazdów szlachty w obozie pospolitego ruszenia. W przypadku akt sejmikowych województwa krakowskiego, publikowanych przed i po II wojnie światowej, wici na pospolite ruszenie są podawane niemal w całości. Wydawcy pozbawiali je zazwyczaj standardowych i zbliżonych w swej treści preambuł, a czasem pomijali też końcowe partie tekstu²³. Ten ostatni zabieg, stosowany zresztą do wszelkiego rodzaju uniwersałów, nie jest rozwiązaniem zbyt korzystnym dla badaczy, bowiem może spowodować pominięcie istotnych informacji²⁴.

Bardzo dobrą zasadę przyjęli wydawcy akt sejmiku województwa poznańskiego i kaliskiego oraz bełskiego. Podają podstawowe informacje o uniwersale, tj. miejsce i datę wydania oraz miejsce i datę popisu, pomijając tekst w przypadku gdy był on już drukowany w publikacji innych akt sejmikowych lub innym wydawnictwie źródłowym. Mając zaś do czynienia z nowym, nieznanym wcześniej uniwersalem, zamieszczają go w wydawnictwie w całości²⁵. Jest to optymalne rozwiązanie, pozwalające poznać pełną treść niepublikowanego wcześniej źródła, a zarazem uzyskać informację o miejscu opublikowania pozostałych wici.

Inaczej wygląda to w przypadku materiałów dotyczących działalności sejmiku województwa lubelskiego i chełmskiego. Mamy tu do czynienia przede wszystkim ze streszczeniami wici na pospolite ruszenie, dotyczącym miejsca i daty koncentracji szlachty lub z połączeniem streszczenia z bardzo krótkimi fragmentami tekstu źródłowego. Zabieg ten jest przy tym stosowany niezależnie od tego, czy uniwersał taki był już wcześniej publikowany, czy też nie²⁶.

²³ Por. Zjazd szlachty województwa krakowskiego na pospolitym ruszeniu pod Wyśmierzycami 16 października 1670 r., ASWK, t. 3, s. 331; Zjazd szlachty księstwa zatorskiego i oświęcimskiego na pospolitym ruszeniu pod Skawiną 9 października 1670 r., ibidem, s. 329.

²⁴ Można podać tu przykład uniwersału Jana Kazimierza na sejmiki, wydanego w Warszawie 25 marca 1655 r. Został on opublikowany w ASWK, t. 2, s. 532-533, bez kilku końcowych zdań, na których znalazło się zalecenie formowania przez szlachtę oddziałów piechoty lanowej złożonych w dwóch trzecich z muszkietierów, a w jednej trzeciej z pikinierów, por. ANK, Księgi Grodzkie Sądeckie, Relacje sygn. 127, s. 210-213.

²⁵ Por. uniwersały Jana Kazimierza i wojewody bełskiego przed popisem szlachty bełskiej z 26 lipca 1649 r., *Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1572-1655*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, Kraków 2020, s. 575-576.

²⁶ Np. *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572-1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016, s. 291, Zjazd szlachty na pospolite ruszenie między Piaskami i Krasnymstawem 5 sierpnia 1623 r. – tu fragment niepublikowanego nigdzie uniwersału wojewody lubelskiego Mikołaja Oleśnickiego z 26 lipca 1623 r. *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1633-1668*, oprac. H. Gmiterek, Lublin – Radom 2021, s. 230-231, tu fragment publikowanego wcześniej w t. 2 ASWK, uniwersału Jana Kazimierza

Uchwały sejmików są również podstawowym źródłem, pozwalającym na badanie regularnych formacji zbrojnych, formowanych przez funkcjonariuszy sejmików, czyli oddziałów wojska powiatowego oraz wypraw. Te ostatnie organizowano zwykle z określonej ilości łanów, bądź dymów. Obydwie formacje doczekały się już literatury przedmiotu, wystarczy więc przypomnieć, że były tworzone na mocy konstytucji sejmowych, bądź decyzji sejmikującej szlachty. Bez względu na podstawę prawną, ostateczne decyzje podejmował sejmik, wyznaczając rotmistrzów i pułkowników dla poszczególnych jednostek, opisując rodzaj uzbrojenia, stawki żołdu, czas służby, przepisy dyscyplinarne, a nawet zalecenia dotyczące działań militarnych, w tym taktyki (np. patrolowania szlaków, zwalczania band zbrojnych). Odnajdziemy je nie tylko w laudach sejmików posejmowych. W wielu przypadkach decyzje takie podejmowano i przed sejmem, jak choćby w obliczu wybuchu powstania Chmielnickiego. Z decyzjami sejmu nie były też zazwyczaj związane uchwały powołujące oddziały zbrojne dla potrzeb samoobrony danego powiatu, ziemi, bądź województwa²⁷. Należy przy tym pamiętać, że nie wszystkie uchwały były realizowane.

Wspominano już o powszechnym publikowaniu w tomach akt sejmikowych spisów szlachty obecnej na popisach pospolitego ruszenia i okazowaniach. Zachowały się również imienne wykazy zaciężnych żołnierzy powiatowych oraz zmobilizowanych w ramach wypraw łanowych i dymowych. W przypadku wielu wydawnictw, trudno jednak dopatrzeć się konsekwencji wobec tego typu źródeł. W laudach województwa ruskiego pominięto np. rejestr imienny żołnierzy z chorągwi ziemi przemyskiej Franciszka Dedyńskiego, zaciężniętych w 1653 r., w miejsce wyprawy łanowej²⁸. Zamieszczono natomiast popis żołnierza łanowego ziemi sanockiej z tego samego roku, zawierający nazwiska posesjonatów oraz ilość wystawianych przez nich konnych, lub piechurów²⁹. Tendencje te ulegają na szczęście zmianie. Ostatnio, Henryk Gmiterek, opublikował w tomie akt lubelskich zachowany w księgach grodzkich popis 6 chorągwi powiatowych województwa lubelskiego z 9 lipca 1648 r. oraz obszerny rejestr tamtejszych żołnierzy łanowych spisany między 11 a 14 sierpnia 1653 r.³⁰ Pomiął natomiast drugi, jak się zdawało podobny spis żołnierzy łanowych z 20 sierpnia

z 14 lipca 1649 r. Jedyne streszczenie niepublikowanego nigdzie uniwersału kasztelana chełmskiego z 27 lipca 1649 r., por. *Akta sejmikowe ziemi chełmskiej...*, s. 270.

²⁷ O pierwszoplanowym znaczeniu akt sejmikowych dla badań nad wspomnianymi tu formacjami pisali m.in. D. Kupisz, *Wojska powiatowe...*, s. 17; Z. Hundert, *Wojskowe zacięgi sejmików ziemskich województwa mazowieckiego w latach 1671–1673*, „Res Historica” 2018, t. 46, s. 143; Idem, *Zaciężne wojsko powiatowe sejmiku wiszeńskiego województwa ruskiego w latach 1671–1673 oraz jego rola w działaniach politycznych i wojskowych Jana Sobieskiego*, „Przegląd Historyczny” 2017, t. 508, z. 4, s. 642.

²⁸ CDIAUL, fond 15, opys 1, sprawa 168, s. 1505-1506.

²⁹ AGZ, t. 21, *Lauda sejmikowe wiszeńskie 1648–1673*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1911, s. 132-134.

³⁰ *Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1633–1668...*, s. 201-206, 366-379.

tego samego roku. Okazuje się jednak, że przeprowadzony przed samym wyruszeniem do obozu przegląd, wykazuje znaczne różnice z pierwszym³¹.

Wydawcy akt sejmikowych województwa ruskiego pominęli popisy smolaków, czyli formacji policyjnej do zwalczania rozbójnictwa w ziemi sanockiej i przemyskiej³². Jest to tym dziwniejsze, że była ona formowana z polecenia sejmiku i z dochodów sejmiku opłacana, a przeglądy oddziałów odbywały się nierzadko przed komisarzami wyznaczonymi przez sejmik. Podobnie, w aktach województwa krakowskiego nie znajdziemy atestacji, składanych przez rotmistrzów harników (piechurów formacji analogicznej do smolaków), a znajdując się tam informacje o porucznikach, żołnierzach, liczebności i uzbrojeniu owej policji³³.

Nie są również publikowane tzw. kombinacje łańców i dymów dokonywane przez komisarzy sejmików, czyli zestawienia pozwalające zliczyć ilość żołnierzy, jaką dana ziemia powinna wystawić na wyprawę łańową lub dymową³⁴. Niemal wśród wszystkich wydawców akt sejmikowych nie znalazły uznania również rozliczenia dokonywane przez funkcjonariuszy sejmiku z dowódcami chorągwi powiatowych i wyprawnych³⁵. A są to czasem cenne źródła, pozwalające uściślić wielkość zaciągu danego województwa i zmiany, jakie w nim zachodziły w trakcie służby³⁶. Z tego tytułu, z dużym uznaniem należy przyjąć edycję akt sejmiku województw poznańskiego i kaliskiego, gdzie takie sprawozdania finansowe zostały zamieszczone³⁷.

Ostatnim problemem, który należy poruszyć, jest przydatność akt sejmikowych do badań nad sądownictwem wojskowym. Naturalną kolejną rzeczą, znajdziemy tam przede wszystkim informacje o sądach pospolitego ruszenia

³¹ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Księgi Grodzkie Lubelskie, Relacje, sygn. 81, k. 1212-1221v.

³² Rejestry z popisów owej „milicji” przytacza i omawia D. Kupisz, *Wojska powiatowe...*, s. 211-212.

³³ ANK, Księgi Grodzkie Bieckie, Relacje, sygn. 200, s. 1683; ibidem, sygn. 212, s. 567-568; ibidem, sygn. 215, s. 1042-1043 i wiele innych.

³⁴ Np. Kombinacja łańców ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego z 24 maja 1655 r., APL, Księgi Grodzkie Chełmskie, Relacje sygn. 74, k. 985-988v; Kombinacja łańców ziemi halickiej z 28 lipca 1655 r. (przedstawiona w dniu obrad sejmiku, którego laudum opublikowano), CDIAUL, fond 5, opys 1, sprawa 147, s. 1702-1712.

³⁵ W wydanych drukiem aktach chełmskich nie znalazł się np. „Regestr pieniędzy, których ich. m. panowie obywatele ziemi chełmskiej... pro amore fraterno na zaciąg sta koni żołnierza powiatowego w obozie pospolitego ruszenia za Beresteczkiem die 10 iulii 1651 pożyczali”, APL, Księgi Grodzkie Krasnostawskie, Relacje sygn. 1, k. 813-817v. W cytowanym już tomie akt sejmikowych województwa bełskiego za lata 1572-1655 zabrakło pokwitowania dla tamtejszego poborcy od rotmistrzów powiatowych z czerwca - lipca 1648 r., CDIAUL, fond 1, opys 1, sprawa 235, s. 618-619.

³⁶ Np. w nieopublikowanym w aktach lubelskich rozliczeniu poborcy tegoż województwa z tamtejszymi rotmistrzami, dokonany w Lublinie 18 października 1648 r., APL, Księgi Grodzkie Lubelskie, Relacje sygn. 76, k. 659v-660v.

³⁷ Rozliczenie poborcy województwa poznańskiego przed Komisją Sremską i porachowanie wyprawy z województwa 2 października 1673 r., *akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668-1675...*, s. 475-477.

i formacji zbrojnych, tworzonych przez samorząd szlachecki³⁸. W laudach opisywano sądy, którym mają podlegać ich żołnierze i oficerowie oraz konstytucje i artykuły wojskowe, które powinno się stosować przy procesach. Nieco mniej informacji dostarczą nam akta sejmikowe, jeśli chodzi o jurysdykcję nad żołnierzami zaciąganyymi przez władze centralne, ale i w tym wypadku są wykorzystywane³⁹. Możemy śledzić np. listy hetmanów na sejmiki informujące szlachtę o pozywaniu oddziałów przed sądy wojskowe. Narzekająca na łupiestwa żołnierskie szlachta, domagała się wielokrotnie zaostżenia przepisów dyscyplinarnych w armii oraz uchwalania kolejnych konstytucji sejmowych w tej mierze. Interesowała się ponadto funkcjonowaniem Trybunału Skarbowego Koronnego⁴⁰, rozstrzygającego spory na tle finansowania wojska, toteż lauda i instrukcje sejmikowe są źródłem poszerzającym wiedzę o jego funkcjonowaniu.

Podsumowując rozważania o znaczeniu publikowanych akt sejmikowych dla badań nad historią staropolskiej wojskowości, należy stwierdzić, że zamieszczany na ich stronach materiał źródłowy jest bez wątpienia pomocny i cenny w badaniach nad dziejami armii koronnej i litewskiej. Dla historyków zajmujących się wojskiem kwarcianym, komputowym oraz zaciągami prywatnymi, są one źródłem pomocniczym. Największe znaczenie mają w tym wypadku dla badania opinii społecznej o wojsku, kwestii relacji wojsko-społeczeństwo i zagadnień związanych z dyscypliną w armii, oraz finansowaniem oddziałów w okresie funkcjonowania wspomnianego systemu repartycji. Dla formacji tworzonych z ramienia samorządu szlacheckiego, a więc pospolitego ruszenia, zaciężnych wojsk powiatowych oraz wypraw z dóbr, akta sejmikowe są źródłem pierwszorzędnego znaczenia, od których należy rozpoczynać badania. Ukazanie procesu tworzenia owych formacji, uwarunkowań prawnych ich działalności, składu społecznego, a w dużej mierze i działalności militarnej, nie jest bez akt sejmikowych możliwe. Kwestią nadal otwartą pozostaje natomiast zakres materiału źródłowego, związanego z aktywnością sejmików na polu wojskowości, który wydawcy akt sejmikowych decydują się dołączać do opracowywanych przez siebie edycji. Problem ten dotyczy jednak nie tylko spraw związanych z formacjami zbrojnymi dawnej Rzeczypospolitej.

³⁸ K. Łopatecki, *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)*, Białystok 2018, s. 20; D. Kupisz, *Wojska powiatowe...*, s. 124-130.

³⁹ Idem, „*Disciplina militaris*” w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku, Białystok 2012, s. 21.

⁴⁰ O postulatach szlachty dotyczących dyscypliny i pociągania żołnierzy przed sądy pisał ostatnio obszernie J.J. Sowa, *Dyscyplina i sądownictwo wojskowe w Koronie w dobie wojen tureckich w drugiej połowie XVII wieku*, Białystok 2021, s. 63-120.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Narodowe w Krakowie:

Księgi Grodzkie Krakowskie, Relacje, sygn. 49.

Księgi Grodzkie Sądeckie, Relacje sygn. 127.

Księgi Grodzkie Bieckie, Relacje, sygn. 200, 212, 215.

Archiwum Państwowe w Lublinie:

Księgi Grodzkie Chełmskie, Relacje sygn. 74.

Księgi Grodzkie Krasnostawskie, Relacje sygn. 1.

Księgi Grodzkie Lubelskie, Relacje, sygn. 76, 81.

Centralnij Deržavnij Īstoričnij Archiv Ukraïni, m. Lviv:

Fond 1, opys 1, sprava 235.

Fond 5, opys 1, sprava 145, 147, 169.

Fond 15, opys 1, sprava 168.

Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku:

rkps 1317

Źródła drukowane

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, t. 10, Lwów 1884.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, t. 21. *Lauda sejmikowe wiszeńskie 1648–1673*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1911.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, t. 24, *Lauda sejmikowe halickie 1575–1695*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1931.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, t. 25, *Lauda sejmikowe halickie 1575–1695*, wyd. A. Prochaska, Lwów 1931.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego, wyd. W. Dworzaczek, t. 1, cz. I: 1572–1616, Poznań 1957.

Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego, wyd. W. Dworzaczek, t. 1, cz. II: 1616–1632, Poznań 1962.

Akta sejmikowe województwa bełskiego. Lata 1572–1655, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, Kraków 2020.

Akta sejmikowe województwa krakowskiego, t. 2, cz. I: 1621–1648, wyd. A. Przyboś, Kraków 1953.

Akta sejmikowe województwa krakowskiego, t. 3: 1661–1673, wyd. A. Przyboś, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963.

- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. 5: 1681–1696, wyd. A. Przyboś, Wrocław – Warszawa – Kraków 1984.
- Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1572–1632*, oprac. H. Gmiterek, Lublin 2016.
- Akta sejmikowe województwa lubelskiego 1633–1668*, oprac. H. Gmiterek, Lublin – Radom 2021.
- Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668–1675*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej i A. Kamiński, Poznań 2018.
- Akta sejmikowe województwa poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695*, wyd. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej i A. Kamiński, Poznań 2018.
- Akta sejmikowe ziemi chełmskiej 1572–1668*, oprac. W. Bondyra, H. Gmiterek, J. Ternes, Lublin 2013.
- Dzieje ziemi kujawskiej oraz akta historyczne do nich służące*, wyd. A. Pawiński, t. 2: *Lauda i instrukcje 1572–1674*, Warszawa 1888.
- Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kluczycki, Kraków 1887.

Opracowania

- Dworzaczkowa J., *Sprawy wojska na sejmikach wielkopolskich w latach 1648–1661*, [w:] *Pax et Bellum*, red. K. Olejnik, Poznań 1993.
- Dzięgielewski J., *Pokój i wojna w opinii szlachty Rzeczypospolitej czasów Władysława IV*, [w:] *Kultura, polityka, dyplomacja. Studia ofiarowane Profesorowi Jaremie Maciszewskiemu w sześćdziesiątą rocznicę Jego urodzin*, red. A. Bartnicki, Warszawa 1990.
- Gajewski A., *Szlachta koronna wobec autoramentu cudzoziemskiego w świetle dokumentów sejmikowych z lat 1654–1667*, „*Wschodni Rocznik Humanistyczny*” 2020, t. 17, nr 2.
- Gawron P., *Hetman koronny w systemie ustrojowym Rzeczypospolitej w latach 1581–1646*, Warszawa 2010.
- Hahn K., *Pospolite ruszenie wedle uchwał sejmikowych ruskich od XVI do XVIII wieku*, Lwów 1928.
- Hundert Z., *Wojskowe zaciągi sejmików ziemskich województwa mazowieckiego w latach 1671–1673*, „*Res Historica*” 2018, t. 46.
- Hundert Z., *Zaciężne wojsko powiatowe sejmiku wiszeńskiego województwa ruskiego w latach 1671–1673 oraz jego rola w działaniach politycznych i wojskowych Jana Sobieskiego*, „*Przegląd Historyczny*” 2017, t. 508, z. 4.
- Kaniewski I., *Sejmiki koronne wobec problemów wewnętrznych Rzeczypospolitej za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1669–1673)*, Katowice 2014.
- Kriegseisen W., *Samorząd szlachecki w Małopolsce w latach 1669–1717*, Warszawa 1989.
- Król A., *Sejmiki ziem lwowskiej, przemyskiej i sanockiej w Sądowej Wiszni za panowania Wazów (1587–1668)*, Przemyśl 2018.
- Kupisz D., *Mieszkańcy województwa lubelskiego a wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej w latach 1702–1717*, [w:] *Społeczeństwo a wojsko*, red. I. Dacka-Górznińska, M. Nagielski, A. Karpiński, *Społeczeństwo staropolskie, Seria Nova*, t. 4, Warszawa 2015.

- Kupisz D., *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*, Lublin 2008.
- Kupisz D., *Wyprawy żołnierza lanowego w Koronie w czasach Jana Kazimierza*, Warszawa 2018.
- Łopatecki K., „*Disciplina militaris*” w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku, Białystok 2012.
- Łopatecki K., *Edycje źródłowe akt sejmikowych: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „*Miscellanea Historico-Iuridica*” 2015, t. 14 z. 2.
- Łopatecki K., *Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku)*, Białystok 2013.
- Nagielski M., *Opinia szlachecka o gwardii królewskiej w latach 1632–1668*, „*Kwartalnik Historyczny*” 1985, t. 32, z. 3.
- Opaliński E., *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652: system parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*, Warszawa 1995.
- Sowa J.J., *Dyscyplina i sądownictwo wojskowe w Koronie w dobie wojen tureckich w drugiej połowie XVII wieku*, Białystok 2021.
- Srogosz T., *Żołnierz swawolny. Z dziejów obyczajów armii koronnej w XVII wieku*, Warszawa 2010.
- Staręgowski B., *Formacje zbrojne samorządu szlacheckiego województw poznańskiego i kaliskiego w okresie panowania Jana Kazimierza (1648–1668)*, Warszawa – Bellerive-sur-Allier 2022.
- Staręgowski B., *Samorząd szlachecki województw poznańskiego i kaliskiego wobec cudzoziemskich żołnierzy i oficerów w wojsku powiatowym podczas panowania Jana Kazimierza (1648–1668)*, „*Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*” 2019, t. 50, z. 3.
- Ujma M., *Sejmik lubelski 1572–1696*, Warszawa 2003.
- Wierzbicki L.A., *Pospolite ruszenie w Polsce w drugiej połowie XVII wieku. Ostatnie wyprawy z lat 1670–1672*, Lublin 2011.
- Wimmer J., *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Oświęcim 2013.

STRESZCZENIE

Akta sejmikowe jako źródła do historii staropolskiej wojskowości

Artykuł został poświęcony analizie przydatności publikowanych od XIX w. akt sejmikowych do badań nad historią staropolskiej wojskowości. W pierwszej części zajęto się zagadnieniami ogólnymi, dotyczącymi stosunku sejmikującej szlachty do projektów reform wojskowych i aukcji wojska, dyscypliny wojskowej, zaciągania cudzoziemców pod sztandary królewskie, itp. Akta sejmikowe mogą być cennym źródłem do badania relacji społeczeństwa szlacheckiego z wojskiem, jego stosunku do zasłużonych żołnierzy z jednej, a grabieży i konfederacji wojskowych z drugiej strony. Nie ulega zatem wątpliwości, że materiał źródłowy zamieszczany na stronach opu-

blikowanych już akt sejmikowych jest pomocny i cenny w badaniach nad dziejami armii koronnej i litewskiej. Dla historyków zajmujących się wojskiem kwarciarnym, komputowym oraz zaciągami prywatnymi, są one jednak jedynie źródłem pomocniczym. Dla formacji tworzonych z ramienia samorządu szlacheckiego, a więc pospolitego ruszenia, zaciężnych wojsk powiatowych oraz wypraw z dóbr, akta sejmikowe są źródłem pierwszorzędного znaczenia. Ukazanie procesu tworzenia oraz działalności formacji, jest bez akt sejmikowych niemożliwe. Naświetlają one wiele aspektów związanych nie tylko z procedurą tworzenia owych formacji zbrojnych i prawnymi uwarunkowaniami ich działalności, lecz także stosowaną na służbie taktyką. Kwestią nadal otwartą pozostaje natomiast zakres materiału źródłowego, związanego z aktywnością sejmików na polu wojskowości, który wydawcy akt sejmikowych decydują się dołączać do opracowywanych przez siebie edycji. Chodzi tu przede wszystkim o pomijane w wielu, lub podawane w skrótach uniwersały władców, hetmanów i dowódców niższego szczebla, jak i kierowaną do i od sejmiku korespondencję, dotyczącą kwestii wojskowych. Publikuje się rejestry szlachty na okazowaniach i popisy z pospolitego ruszenia, lecz pomijane są zazwyczaj komputy regularnych wojsk samorządowych. Historycy wojskowości pragnęliby z pewnością, aby materiał ten był jak najszerszy, z drugiej jednak strony, należy uznać raczej wydawców, niechęcych z reguły publikować materiału zbyt odległego chronologicznie od konkretnego zjazdu szlachty.

SUMMARY

Sejmik Records as Sources for the History of the Old-Polish Military Science

The article analyses the usefulness of the records of local assemblies known as sejmiks (sometimes translated as *dietines*), published since the nineteenth century, for research into the history of the Old-Polish military matters. The first part of the text deals with general questions concerning the attitude of the nobility at the sejmik sessions to the projects of military reforms and the increase of troops, military discipline, the enlistment of foreigners to the royal units, etc. Sejmik records can be a valuable source for studying the relationship between the noble society with the military troops, its attitude to meritorious soldiers on the one hand, and looting and military confederations on the other. There is no doubt that the source material included in the already published sejmik records is helpful and valuable in research into the history of the Crown and Lithuanian armies. However, for historians interested in the so-called quarter army (Polish: *wojsko kwarciarne*), comput army (Polish: *wojsko komputowe*), and private armies, they are only an auxiliary source. For the formations created on behalf of the nobility's self-government, i.e. the mass levy (Polish: *pospolite ruszenie*, i.e. mass national conscription), the mercenary country (or poviat) troops, and units made up of the peasants appointed in a number proportionate to the size of arable land, sejmiks records are a source of paramount importance. Without

these documents produced at sejmik sessions, it would be impossible to show the process of their formation and their operations. They reveal many aspects related to establishing these armed formations, the legal provisions of their activity, and the tactics used in service. However, the scope of source material related to the activity of sejmiks in the military field, which the publishers of sejmik records decide to include in their publications, remains an open question. This mainly concerns the universals of rulers, hetmans, and lower-level commanders, which are often omitted or given in the abbreviated form, as well as correspondence on military matters to and from the sejmik. The printed edition of sources include the registers of noblemen participating in military displays (Polish: *okazowanie*), or signature registers of mass levies, but the computes of regular sejmiks' troops are usually omitted. Scholars of military history would certainly like this material to be as broad as possible. On the other hand, we have to acknowledge the publishers' reasons, who usually do not want to publish material chronologically too distant from a specific local assembly of the nobility.